

۸۱۲۵۲

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده اصول الدین

شعبه قم

مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تهران

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث ۳۰ / ۱۰ / ۱۳۸۲

موضوع :

احسان و محسنین از دیدگاه قرآن و حدیث

استاد راهنما:

دکتر مجید معارف

استاد مشاور:

دکترولی ا... نقی پورفر

نگارش :

لیلا اوصالی

سال ۱۳۸۱

۸۸۲۵۷

قال رسول الله ﷺ :

«لو كان الحُسن شخصاً لكان فاطمة، بل هي اعظم»

پیامبر ﷺ فرمود:

اگر نیکویی به صورت انسانی در می‌آمد، هر آینه آن انسان فاطمه علیها السلام بود. بلکه باز هم او بزرگتر است.

تقدیم به :

گل یاس نبی اکرم (ص)، آن کوثر بی‌کران هستی، محبوبه
مصطفی (ص) بانوی دو عالم، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام

و تقدیم به :

آل یاسین، کشتی نجات، ماه تابان و بهار زندگی، راز برپایی
آسمان و زمین، حضرت بقیة الله الاعظم روحی و ارواح العالمین
لتراب مقدمه الفداء.

تشکر و سپاس

از مؤسس و ریاست محترم دانشکدهٔ اصول الدین، دانشمند بزرگوار حضرت علامه سید مرتضی عسگری - دام ظلّه - مراتب تشکر و سپاسگزاری خود را اعلام می‌دارم.

و همچنین از اساتید معظّم، حضرات آقایان جناب دکتر مجید معارف استاد محترم راهنما و جناب حجّت الاسلام دکتر ولی ... نقی‌پورفر، استاد محترم مشاور، که با راهنمایی‌ها و ارشادات ارزنده، اینجانب را در مسیر این تحقیق و تهیه و تنظیم آن راهنمایی نمودند، تقدیر و تشکر می‌نمایم و برای این سروران، مزید توفیقات را از درگاه خداوند تبارک و تعالی خواستارم.

و نیز از پدر و مادر و همسر مهربان و فداکارم که در طول دوران تحصیل، مرا یاری نمودند تشکر نموده و امیدوارم خداوند متعال آنان را در زمرهٔ محسنین قرار دهد.

چکیده:

احسان به معنای انجام دادن عمل نیک است که در قرآن کریم از جایگاه خاصی برخوردار است. گاه احسان فردی مطرح بوده که همان احسان به نفس است و شامل اطاعت از دستورات الهی و انجام اعمال صالح و خودداری از گناهان و معاصی است. و گاه احسان اجتماعی مطرح است که شامل بخششهای مادی و معنوی و رسانیدن خیر و نیکی به دیگران است. لازم به ذکر است که هر احسانی مورد قبول خداوند متعال واقع نمی شود، بلکه تنها در مواردی که انگیزه و هدف از انجام احسان، الهی بوده و در کمال اخلاص صورت گیرد، مورد پذیرش درگاه احدیت واقع خواهد شد.

احسان مانند هر عمل دیگری، آثار و تبعاتی در دنیا و آخرت به همراه دارد و عمل به آن، سبب رسیدن به فلاح و رستگاری فرد و جامعه خواهد شد.

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
.....	چکیده.....
.....	مقدمه.....

بخش اول: کلیاتی در باب احسان

..... ۲	فصل اول: بررسی معانی لغوی و اصطلاحی واژه احسان
..... ۲	۱- معنای لغوی احسان
..... ۴	۲- معنای اصطلاحی احسان
..... ۶	۳- معانی مشتقات مختلف واژه احسان در قرآن کریم
..... ۱۲	فصل دوم: جایگاه احسان در قرآن و روایات
..... ۱۲	۱- اهمیت احسان
..... ۱۵	۲- ارزش احسان (احسان بالاترین مرتبه ایمان)
..... ۱۸	۳- احسان سازنده

بخش دوم: حوزه‌های احسان

..... ۲۳	فصل اول: احسان به نفس (احسان فردی)
..... ۳۰	فصل دوم: احسان در خانواده
..... ۳۰	الف: نقش خانواده در اجتماع
..... ۳۱	ب: اهمیت خانواده در اسلام

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۳۳	۱- احسان و نیکی به پدر و مادر
۳۳	۱-۱- اهمیت و ضرورت احسان به والدین
۳۷	۲-۱- مصادیق احسان به والدین
۴۵	۳-۱- تاکید بیشتر در مورد احترام به مادر
۴۹	۴-۱- حدود اطاعت از پدر و مادر
۵۴	۵-۱- احسان و نیکی به والد روحانی
۵۸	۲- احسان نسبت به فرزند
۶۲	۳- احسان به خویشاوندان
۶۷	فصل سوم: احسان در اجتماع
۶۸	۱- احسان به ایتام
۷۲	۲- احسان به مساکین
۷۳	۳- احسان به همسایگان دور و نزدیک
۷۷	۴- احسان به همنشین
۷۹	۵- احسان به در راه ماندگان
۸۰	۶- احسان به بردگان و زبردستان

بخش سوم: شناخت محسنین و ویژگیهای آنان

۸۶	فصل اول: ویژگیهای محسنین
۸۶	۱- ویژگیهای اعتقادی و بینشی
۸۶	۱-۱- ایمان به خدا

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۸۸	۲-۱- یقین به آخرت .....
۸۹	۲- ویژگیهای رفتاری و عملی .....
۸۹	۱-۲- تقوا .....
۹۲	۲-۲- صبر .....
۹۳	۳-۲- جهاد در راه خدا و اخلاص .....
۹۵	۴-۲- استقامت در راه خدا .....
۹۶	۵-۲- خودداری از فساد در زمین .....
۹۸	۶-۲- توبه از لغزشها و تسلیم شدن در برابر پروردگار .....
۱۰۰	۷-۲- برپا داشتن نماز .....
۱۰۲	۸-۲- مناجاتهای شبانه .....
۱۰۴	۹-۲- استغفار در سحرگاه .....
۱۰۵	۱۰-۲- خواندن خداوند از روی بیم و امید .....
۱۰۶	۱۱-۲- درخواست توفیق شکر نعمات الهی .....
۱۰۷	۱۲-۲- دعا جهت اصلاح خود و فرزندان .....
۱۰۹	۱۳-۲- فرو خوردن خشم .....
۱۱۱	۱۴-۲- غفو و گذشت .....
۱۱۵	۱۵-۲- انفاق در آسایش و دشواری .....
۱۱۷	۱۶-۲- پرداخت صدقات .....
۱۲۰	۱۷-۲- پرداخت زکات .....

۱۲۱	فصل دوم: مصادیق محسنین در قرآن
۱۲۲	۱- حضرت ابراهیم
۱۲۵	۲- حضرت یوسف

بخش چهارم: آثار و نتایج احسان

۱۳۷	مدخلی بر بخش
۱۴۰	فصل اول: نظام پاداش محسنین در قرآن و حدیث
۱۴۰	۱- پاسخ دادن نیکی با نیکی
۱۴۴	۲- پاداش ده برابر به نیکی
۱۴۴	۳- اضافه سازی پاداش برای محسنین
۱۴۵	۴- هفتصد برابر شدن پاداش
۱۴۷	فصل دوم: بررسی آثار احسان
۱۴۷	۱- آثار دنیوی احسان
۱۴۷	۱-۱- برخوردارگی از هدایت الهی
۱۴۹	۲-۱- برخوردارگی از علم و حکمت
۱۵۱	۳-۱- جلب محبت انسانها
۱۵۳	۴-۱- برخوردارگی از نعمات در دنیا
۱۵۵	۵-۱- آسان شدن مرگ و رهایی از فقر و تهیدستی و طولانی شدن عمر
۱۵۶	۶-۱- برخوردارگی از نعمت بشارت
۱۵۷	۷-۱- نیل به محبت الهی

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱۵۸	۸-۱- مایوس کردن شیطان
۱۵۸	۹-۱- جاوید بودن محسنین
۱۵۸	۱۰-۱- رهایی از ترس و اندوه
۱۶۰	۱۱-۱- برخورداری از نصرت و یاری الهی
۱۶۱	۱۲-۱- برخورداری از رحمت الهی
۱۶۳	۱۳-۱- خشنودی خداوند از آنها و خشنودی آنان از خداوند
۱۶۵	۱۴-۱- مضاعف کردن پاداش برای محسنین
۱۶۷	۱۵-۱- اجر عظیم
۱۶۷	۱۶-۱- رسیدن به فلاح و رستگاری
۱۶۸	۲- آثار اخروی احسان
۱۶۸	۱-۲- بهترین توشه آخرت
۱۶۸	۲-۲- استفاده از نعمات الهی در جهان آخرت
۱۷۱	۳-۲- آمرزش گناهان و اعطای بهترین پاداش ها
۱۷۳	۴-۲- نجات از ذلت و خواری روز قیامت
۱۷۴	۵-۲- دست یابی به خواسته هایشان در جوار خداوند
۱۷۵	۶-۲- داخل شدن به بهشتها و باغها
۱۷۶	۷-۲- خلود در بهشت
۱۷۶	۸-۲- ایمنی از وحشت قیامت

بخش پنجم: عوامل و موانع قبولی احسان

۱۸۲	فصل اول: شرایط قبولی احسان
۱۸۲	۱- انجام کار با نیت الهی
۱۸۴	۲- رعایت اخلاص در انجام احسان
۱۸۸	فصل دوم: عوامل بطلان و نابود سازی احسان
۱۸۸	۱- ریا
۱۹۲	۲- منت گذاشتن و اذیت کردن
۱۹۶	۳- عجب
۲۰۰	نتیجه گیری
۲۰۱	منابع و مأخذ

مقدمه

ستایش خداوندی را سزااست که احسان فراوانش بر آفریده‌ها، گسترده و دست کرم او برای بخشش گشوده است، بخشنده‌ای که درخواست نیازمندان، چشمهٔ جود او را نمی‌خشکاند و اصرار و درخواستهای پیایی او را به بخل ورزیدن نمی‌کشاند، او را بر احسان بزرگش و فراوانی فضلش و آنچه بدان بر ما منت نهاده است، می‌ستائیم. ستایشی که شکر شایستهٔ او را به جا آورده و به ثواب الهی ما را نزدیک گرداند و موجب فراوانی نیکی و احسان او گردد.

قران گنجینه‌ای است که خداوند متعال، آن را برای هدایت بشر فرستاده است و تنها در سایهٔ عمل به دستورات الهی است که می‌توان در مسیر سعادت گام برداشت. یکی از این دستورات که از اهمیت خاصی برخوردار است، احسان می‌باشد. احسان از جمله مفاهیم بلندی است که در قران کریم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و پروردگار مهربان در آیات مختلفی نسبت به آن تأکید کرده است، او که خود محسن است و همواره بندگان را مورد لطف و احسان قرار داده و از فضل بیکرانش آنها را بهره‌مند کرده است، انسانها را نیز به احسان و نیکوکاری دعوت کرده و آنان را نسبت انجام اعمال نیک، تشویق و ترغیب نموده است و در برخی از آیات از محسنین و نیکوکاران به عنوان بندگان ممتاز و محبوب خود یاد کرده است. روش امامان معصوم ما نیز همواره بر احسان و نیکوکاری بوده است و در این زمینه روایات و سخنان گهرباری از آنان نقل شده است.

برای شناخت و درک اهمیت احسان از دیدگاه قران و روایات می‌باید به این سئوالات پاسخ داد: احسان چیست و در چه حوزه‌هایی مطرح می‌باشد؟ محسنین چه کسانی هستند و در قران و روایات چگونه معرفی شده‌اند؟ آثار و تبعات احسان چیست؟ و نیکوکاران از چه پاداشهایی بهره‌مند خواهند شد؟ بر همین مبنا، با توجه به اهمیت احسان، انگیزه‌ای برای اینجانب ایجاد شد تا پیرامون «احسان و محسنین از دیدگاه قران و حدیث» به تحقیق پردازم. لازم به ذکر است که تا جایی که بررسی و جستجو شده، کار مدون و مستقلی در این زمینه انجام نگرفته و تنها به صورت پراکنده در تفاسیر و روایات، مطالبی مطرح شده است. هدف از نگارش این رساله، آن است که با کنکاش در آیات قرآن کریم و احادیث معصومین علیهم السلام، علاوه بر بررسی نظری و تئوری مفهوم احسان و شناسایی محسنین، الگوهای مناسبی را جهت دستیابی به مقام محسنین، ارائه داده و این معرفت، مقدمه‌ای برای عمل به احسان باشد.

در این راستا ابتدا آیات مربوطه، استخراج گردید، سپس با مراجعه به تفاسیر معتبر شیعه و اهل سنت، مطالب مورد نظر گردآوری شده و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. گرچه برای تنظیم مطالب این بحث، تعداد زیادی از تفاسیر و کتب روایی متقدمان و متأخران، مورد بررسی قرار گرفتند ولی تکراری بودن مطالب آنها، موجب شد تعدادی از آنها مورد بررسی قرار بگیرند. مهمترین تفاسیر شیعه که در این رساله استفاده شده است عبارتند از تفاسیر: علی بن ابراهیم قمی، عیاشی، تبیان، مجمع البیان، البرهان، المیزان و...

همچنین مهمترین تفاسیر اهل سنت که مورد استفاده قرار گرفته‌اند عبارتند از تفاسیر: الکشاف، مفاتیح الغیب معروف به الکبیر، جامع البیان، الدر المنثور و تفسیر روح المعانی. در مرحله بعد نیز به منابع حدیثی از جمله: الکافی، بحار الانوار، غرر الحکم، نهج البلاغه و کتب حدیثی دیگر، جهت بررسی موضوع مورد نظر، مراجعه شده است.

همچنین جهت آشنایی با مفهوم لغوی و اصطلاحی «احسان» به منابعی از قبیل: لسان العرب، معجم مقائیس اللغة، قاموس المحيط، وجوه قران، قاموس قران دامغانی، مجمع البحرین و دیگر منابع

قدیمی و جدید لغوی مراجعه گردید.

در ترجمه آیات نیز، در اغلب موارد ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، استفاده گردیده و در بعضی از آیات به ترجمه محمد مهدی فولادوند مراجعه شده است که در پاورقی‌ها، به آن اشاره شده است. قابل ذکر است که مطالب این رساله در پنج بخش تدوین شده است که به شرح زیر است:

بخش اول: کلیاتی در باب احسان

بخش دوم: حوزه‌های احسان

بخش سوم: شناخت محسنین و ویژگیهای آنان

بخش چهارم: آثار و نتایج احسان

بخش پنجم: عوامل و موانع قبولی احسان

ضمناً لازم به یادآوری است که هر یک از بخشهای مذکور، از چند فصل تشکیل شده است. در پایان، از همه عزیزانی که اینجانب را در تدوین و تنظیم این رساله یاری کردند، به ویژه اساتید بزرگوار، جناب دکتر مجید معارف، استاد محترم راهنما و جناب حجت الاسلام دکتر ولی الله نقی پورفر، استاد محترم مشاور، تقدیر و تشکر نموده و برای این سروران، مزید توفیقات را از درگاه خداوند تبارک و تعالی خواستارم.

بدیهی است، این رساله به عنوان نخستین پژوهش مفصل اینجانب، از عیوب و نواقص عاری نیست. لذا از اساتید محترم خواستارم تا مرا از راهنمائیها و انتقادات سازنده و ارزشمند خود بهره‌مند سازند. به امید آنکه این تلاش ناچیز مورد قبول پیشگاه حق تعالی قرار گرفته باشد. یا قدیم الاحسان، که محسنین همگی ریزه‌خوار درگاه تو اند. انت المحسن و انا المسیء، فتجاوز عن قبیح ما عندی بجمیل ما عندک.

بخش اول:

کلیاتی در باب احسان

فصل اول - بررسی معانی لغوی و اصطلاحی واژه احسان

فصل دوم - جایگاه احسان در قرآن و روایات